

Kajian Bibliometrik Penerbitan Mengenai al-Ghazali dalam Pangkalan Data Scopus

Bibliometric Review of Publications on al-Ghazali in the Scopus Database

MOHD SYUKRI ZAINAL ABIDIN
FAIZURI ABD LATIF

ABSTRAK

Al-Ghazali merupakan seorang mujaddid Islam pada abad ke-5 Hijrah. Ketokohan beliau sebagai pemikir Islam sehingga digelar sebagai Hujjat al-Islâm (Pembela Islam). Al-Ghazali seorang yang tekun dalam menuntut dan mendalami ilmu pengetahuan sehingga berjaya menguasai pelbagai cabang ilmu seperti falsafah, kalam dan tasawuf. Kehebatan beliau tidak dapat dinafikan apabila banyak menghasilkan karya atau penulisan dalam pelbagai disiplin ilmu yang telah dipelajarinya. Antaranya kitab yang dihasilkan oleh al-Ghazali termasuklah al-Iqtîṣâd fî al-’Iṭiqâd, al-Munqîd Min al-Ḍâlâl, Bidâyah al-Hidâyah, Minhâj al-’Abîdîn, Maqṣâd al-Āthnâ, Mishkât al-Anwâr, Tahâfût al-Falâsifah, Iḥyâ’ ’Ulûm al-Dîn, Jawâhir al-Qur’ân dan sebagainya. Karya muktabar ini telah mempengaruhi pemikir Islam selepasnya, seperti Jalaluddin ar-Rumi, Syeikh Al-Ashraf, Ibnu Rusyd dan Syah Waliyullah. Walau bagaimanapun, artikel ini meninjau kajian yang dilakukan oleh pengkaji kontemporari di seluruh dunia terhadap al-Ghazali. Kajian ini menggunakan pendekatan bibliometrik dengan memfokuskan pangkalan data Scopus bagi meninjau serta menganalisis pola penerbitan yang telah dijalankan oleh sarjana dan ahli akademik terhadap pemikiran dan sumbangan al-Ghazali. Dapatkan mendapati bahawa terdapat ramai profesor dan ahli penyelidik yang menghasilkan serta menerbitkan penulisan yang pelbagai berhubung beliau dalam pelbagai lapisan bidang. Ini menunjukkan al-Ghazali seorang tokoh yang menjadi tumpuan para sarjana baik penelitian menerusi pemikirannya mahupun karyanya. Oleh yang demikian, kajian ini diharap dapat memberikan gambaran sebenar tentang pola penerbitan mengenai al-Ghazali dalam pangkalan data antarabangsa serta menggalakkan para penulis, penyelidik mahupun sarjana untuk menjalankan penelitian, penyelidikan, seterusnya meningkatkan penerbitan mengenai tokoh muktabar Islam ini. Ini juga secara tidak langsung mengangkat tokoh tradisional pada era moden.

Kata kunci: Al-Ghazali; bibliometrik; penerbitan; sumbangan; Scopus

ABSTRACT

Al-Ghazali was a mujaddid of Islam in the 5th century AH. His prominence as an Islamic Thinker until he was called Hujjat al-Islam (Defender of Islam). Al-Ghazali was a diligent person in seeking and deepening knowledge until he managed to master various branches of knowledge such as philosophy, kalam and sufism. His prowess cannot be denied when he produces many works or writings from various disciplines that he has studied. Among the books produced by al-Ghazali include Iqtîṣâd fî al-’Iṭiqâd, al-Munqîd Min al-Ḍâlâl, Bidâyah al-Hidâyah, Minhâj al-’Abîdîn, Maqṣâd al-Āthnâ, Mishkât al-Anwâr, Tahâfût al-Falâsifah, Iḥyâ’ ’Ulûm al-Dîn, Jawâhir al-Qur’ân and so on. This establish work has influenced later Islamic thinkers, such as Jalaluddin ar-Rumi, Sheikh Al-Ashraf, Ibnu Rusyd and Shah Waliyullah. However, this article reviews publications conducted by contemporary researchers around the world on al-Ghazali. This study uses a bibliometric approach by focusing on the Scopus database to review and analyze the patterns of publications that have been conducted by scholars and academics on the thoughts and contributions of al-Ghazali. The findings found that there are many professors and researchers who produce and publish various writings related to him in various fields. This shows that al-Ghazali is a figure who is the focus of scholars to do research both through his thoughts and his work. Therefore, this study hopes to provide a true picture of the pattern of publication about al-Ghazali in international databases as well as encourage writers, researchers and scholars to conduct research and further increase the publication of this Islamic figure. It also indirectly elevates traditional figures in the modern era.

Keywords: Al-Ghazali; bibliometric; publication; contribution; Scopus

PENDAHULUAN

Istilah bibliometrik dan saintometrik hampir serentak diperkenalkan oleh Pritchard dan Nalimov dan Mulchenko pada tahun 1969. Bibliometrik menurut Pritchard merupakan penerapan pendekatan matematik dan statistik terhadap buku dan media komunikasi yang lain seperti laporan, proposal dan lain-lain. Manakala, saintometrik pula menurut Nalimov dan Mulchenko adalah penerapan pendekatan kuantitatif yang berurus dengan analisis sains yang dilihat sebagai proses maklumat. Menurut tafsiran ini, saintometrik terbatas pada pengukuran komunikasi sains, sedangkan bibliometrik dirancang untuk menangani proses maklumat yang lebih umum (Glänzel 2003).

Terdapat pelbagai gaya dalam menghasilkan kajian bibliometrik. Kokol, Blažun Vošner & Završnik (2021) menjalankan kajian bibliometrik dengan memfokuskan bidang perubatan. Manakala, Zakaria et al. (2021) lebih memfokuskan kepada satu isu kajian iaitu membahaskan perihal madu. Terdapat juga kajian yang mengehadkan dari sudut negara. Ini sebagaimana yang dilakukan oleh Siddique, Rehman, Khan & Altaf (2021) dengan meninjau dari aspek negara Pakistan sahaja. Bukan itu sahaja, terdapat juga kajian bibliometrik yang menganalisis dari aspek penerbitan sesebuah jurnal. Ini telah dilakukan oleh Baker, Kumar & Pandey (2021) dengan menganalisis penerbitan jurnal Global Finance untuk tempoh tiga tahun. Kajian khusus yang memfokuskan pencarian data menggunakan database seperti Scopus juga ada dijalankan sebagaimana yang dilakukan oleh Rusydiana, Sukmana & Laila (2021).

Selain itu, Madhu & Kannappanavar (2020) telah menjalankan kajian bibliometrik terhadap individu. Mereka melakukan kajian bibliometrik terhadap pencapaian seorang Profesor di India iaitu Profesor P Balaram yang banyak memberikan sumbangan dalam bidang Bio-organic Chemistry and Molecular Biophysics. Kajian seperti ini berperanan dalam mengukur produktiviti, trend dan bentuk penerbitan serta kolaborasi antara sesama ahli akademik seperti meninjau sumbangan tokoh dalam penerbitan, penyelidikan, penyeliaan dan jawatan serta pencapaian yang diperoleh.

Berdasarkan tema, gaya dan pendekatan kajian bibliometrik yang telah ada sebagaimana di atas, penulis melakukan kajian bibliometrik terhadap penerbitan yang dihasilkan mengenai al-Ghazali. Kajian ini bukan memfokuskan ketokohan serta sumbangan al-Ghazali, oleh kerana kajian seperti

demikian sudah banyak dilakukan. Namun, penulis ingin mengetengahkan kajian berkaitan al-Ghazali yang telah dihasilkan oleh para penyelidik kontemporari. Usaha sebegini akan mengangkat ketokohan atau kesarjanaan al-Ghazali yang bukan dilihat dari sudut peribadinya sahaja, bahkan penyelidik yang menjalankan kajian terhadapnya. Kajian ini bersifat saintifik kerana data dikumpul melalui karya atau penulisan yang diterbitkan, terutama apabila ia melibatkan ambilan dari pangkalan data Scopus.

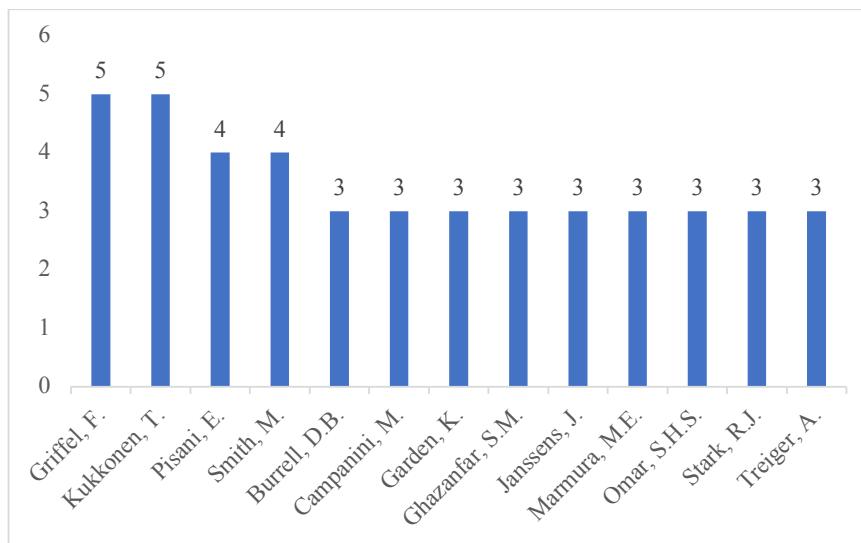
METODOLOGI KAJIAN

Kajian ini memfokuskan pengumpulan atau pencarian literatur melalui pangkalan data Scopus sahaja. Ini kerana Scopus merupakan pangkalan data indeks petikan pelbagai disiplin ilmu terbesar yang diterbitkan oleh Elsevier dan sering digunakan sebagai rujukan dalam kajian. Pangkalan data Scopus mengindeks jurnal saintifik melebihi 82 juta dokumen bermula pada tahun 1788, manakala 1.7 bilion lebih rujukan yang dipetik sejak tahun 1970 dan 17 juta lebih pengarang yang telah menerbitkan penulisan mereka (Scopus 2021). Bukan itu sahaja, Scopus turut menyediakan pangkalan data yang lengkap mengenai pengarang, bidang, negara, institusi, petikan indeks atau *citation*. Menurut Huang (2011), pangkalan data Scopus menerbitkan karya yang lebih meluas berbanding Thomson Reuters. Memandangkan pangkalan data Scopus memiliki kekuatan berbanding pengkalan data yang lain, maka penulis melakukan kajian bibliometrik berdasarkan artikel diindeks oleh Scopus.

Pencarian literatur menggunakan kata kunci “ghazali; ghazzali; al-ghazali; al-ghazzali”. Ini bagi memastikan semua penerbitan berkaitan al-Ghazali diambil untuk dianalisis. Berdasarkan pencarian pada 2 Ogos 2021, penulis mendapati sebanyak 228 dokumen yang terhasil daripada kata kunci yang dinyatakan sebagaimana di atas. Walau bagaimanapun, penulis menumpukan dapatan yang terhad supaya tinjauan dan penelitian dapat dijalankan dengan berfokus.

HASIL KAJIAN

Kajian ini memfokuskan beberapa tema untuk dilihat iaitu pengarang, negara, jenis dokumen penerbitan, bidang dan jumlah petikan. Ini bertujuan untuk meninjau serta meneliti skop yang mempunyai impak terhadap kajian penulis.

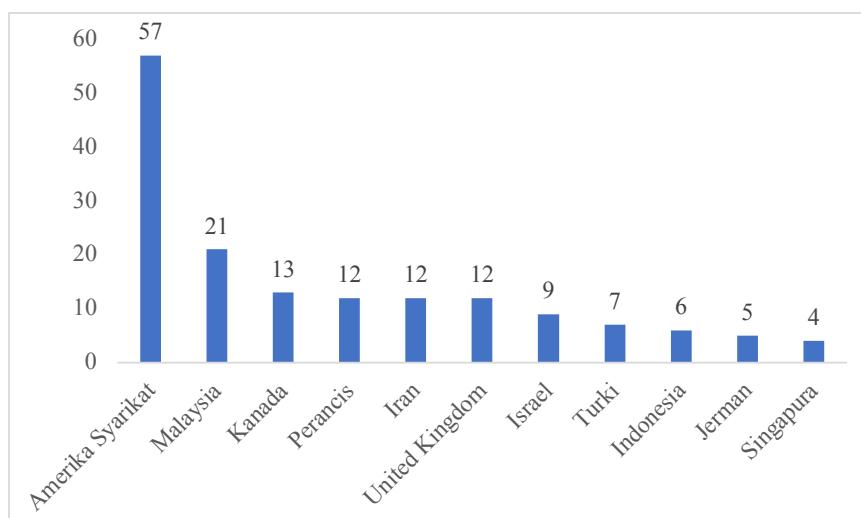

RAJAH 1. 13 Penulis Tertinggi

Seramai 159 orang penulis yang telah menerbitkan kajiannya berkaitan al-Ghazali dalam pangkalan data Scopus. Walau bagaimanapun, kajian ini mengetengahkan 13 orang penulis sahaja daripada keseluruhan yang telah menerbitkan tiga penerbitan dan ke atas. Berdasarkan Rajah 1, Griffel dan Kukkonen. telah mengungguli senarai teratas dengan berjaya menerbitkan 5 penerbitan, diikuti Pisani dan Smith sebanyak empat penerbitan dan Burrell, Campanini, Garden, Ghazanfar, Janssens, Marmura, Omar, Stark, dan Treiger sebanyak tiga penerbitan.

Jika ditinjau daripada perspektif penulis, Griffel iaitu seorang Professor dalam Pengajian Islam di Yale University dan merupakan sarjana dari United States. Beliau telah berjaya menerbitkan 5 buah karya yang terdiri daripada 2 artikel, 1 buku, *review* dan bab buku berkaitan al-Ghazali. Karya yang

diterbitkan oleh Griffel bertemakan bidang Sastera dan Kemanusiaan dan Sains Sosial. Sebilangan besar karya terbitannya merangkumi sumbangan yang dibuat oleh al-Ghazali terhadap pengembangan teologi Islam dan sejarah falsafah. Buku Griffel yang berjudul "*Al-Ghazali's Philosophical Theology*" diterbitkan pada tahun 2009 telah mendapat petikan yang tinggi dalam kalangan penyelidik. Buku ini menceritakan bagaimana al-Ghazali mencipta wacana baru mengenai kosmologi yang menjauhkan diri daripada kebimbangan yang dikemukakan sebelumnya dalam kalangan ahli teologi Muslim dan ahli falsafah Arab. Kosmologi baru ini disusun untuk menyediakan kerangka kerja bagi mengejar sains semula jadi dan asas bagi sains serta falsafah dalam Islam supaya terus berkembang menjelang abad ke-12.

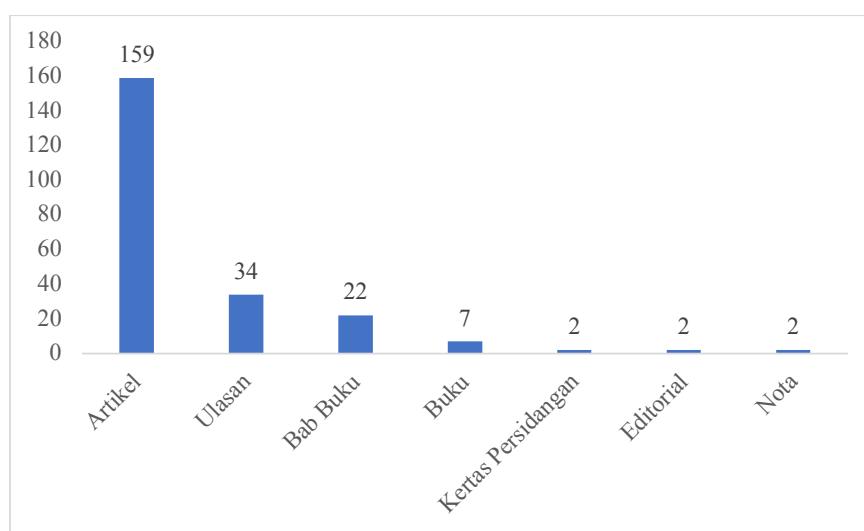

RAJAH 2. 11 Negara Tertinggi

Sebanyak 40 buah negara telah menerbitkan kajian berkaitan al-Ghazali dalam pangkalan data Scopus. Walau bagaimanapun, kajian ini mengetengahkan 11 buah Negara sahaja daripada keseluruhan yang telah menerbitkan empat penerbitan dan ke atas. Berdasarkan Rajah 2, Amerika Syarikat telah mengungguli senarai teratas dengan berjaya menerbitkan sebanyak 57 penerbitan, diikuti Malaysia sebanyak 21 dan Kanada 13. Manakala, Perancis, Iran dan United Kingdom pula telah berjaya menerbitkan sebanyak 12 penerbitan, diikuti Israel sembilan, Turki tujuh, Indonesia enam, German lima dan Singapura empat.

Jika ditinjau dari segi Negara pula, Amerika Syarikat berjaya menerbitkan penulisan berkaitan al-Ghazali dalam pangkalan data Scopus. Para penyelidik telah menerbitkan 57 buah penerbitan yang terdiri daripada 34 artikel, 1 buku dan

editorial, 7 bab buku dan 14 ulasan. Terdapat 4 bidang yang membincangkan mengenai al-Ghazali seperti Sastera dan Kemanusiaan, Sains Sosial, Ekonomi, Ekonometrik dan Kewangan serta Bisnes, Pengurusan dan Perakuanan. Selain Griffel, Garden dan Ghazanfar telah menerbitkan 3 karyanya dalam artikel dan bab buku. Artikel yang mendapat petikan tertinggi adalah tulisan Ghazanfar yang bertajuk *The Economic Thought of Abu Hamid Al-Ghazali and St. Thomas Aquinas: Some Comparative Parallels and Links*. Artikel ini diterbitkan pada tahun 2000 yang membincangkan tema ekonomi. Tujuan penulisan artikel ini adalah untuk mengenal pasti dan mengemukakan beberapa persamaan antara idea ekonomi utama dua sarjana abad pertengahan iaitu Abu Hamid Al-Ghazali dan St. Thomas Aquinas.

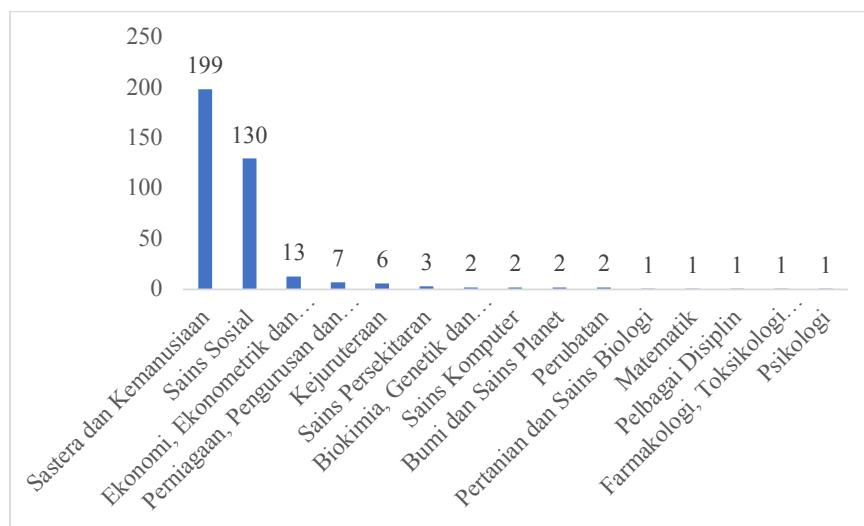

RAJAH 3. Jenis Dokumen

Berdasarkan Rajah 3, para penulis telah berjaya menghasilkan atau menerbitkan karya mereka berkaitan al-Ghazali dalam pelbagai jenis penerbitan. Sebanyak 159 artikel dihasilkan, diikuti 34 ulasan, 22 bab buku dan tujuh buku. Manakala, terdapat sebanyak dua penerbitan yang dihasilkan dalam bentuk kertas persidangan, editorial dan nota.

Para penyelidik seluruh Negara banyak menerbitkan penerbitan mengenai al-Ghazali dalam bentuk artikel berbanding ulasan, bab buku, buku, kertas persidangan, editorial dan nota. Sepanjang 120 tahun (1901-2021), sebanyak 159 artikel telah diterbitkan dalam pangkalan data Scopus. Artikel

yang mendapat petikan yang paling tinggi ditulis oleh penulis tersohor dalam topik ini iaitu Griffel yang bertajuk "*Toleration and Exclusion: Al-Shāfi’ī and al-Ghazālī on the Treatment of Apostates*". Artikel ini diterbitkan pada tahun 2001 yang membincangkan pandangan al-Ghazali dan al-Shafie dalam isu murtad. Bukan itu sahaja, artikel ini juga terkategori dalam bidang yang paling tinggi diterbitkan iaitu Sastera dan Kemanusiaan. Walau bagaimanapun, buku bertajuk "*Al-Ghazali’s Philosophical Theology*" merupakan penerbitan yang mendapat petikan yang paling tinggi bagi bidang Sastera dan Kemanusiaan.

RAJAH 4. Bidang Penerbitan

Kajian berkaitan al-Ghazali juga diterbitkan dalam pelbagai bidang. Menurut pangkalan data Scopus, sebanyak 199 penerbitan diterbitkan dalam bidang Sastera dan Kemanusiaan, 130 dalam Sains Sosial, 13 dalam Ekonomi, Ekonometrik dan Kewangan, tujuh dalam Bisnes, Pengurusan dan Perakaunan, enam dalam Kejuruteraan dan tiga dalam Sains Persekitaran. Manakala, dalam bidang Biokimia, Genetik dan Biologi Molekul, Sains Komputer, Bumi dan Sains Planet serta Perubatan telah berjaya menghasilkan dua penerbitan dan dalam bidang Pertanian dan Sains Biologi, Matematik, Pelbagai Bidang, Farmakologi, Toksikologi and Farmaseutikal dan Psikologi hanya menghasilkan satu penerbitan sahaja.

Meskipun terdapat beberapa kajian yang diletakkan pada bidang Engineering, contohnya seperti kajian yang dilakukan oleh Rohim & Al-Kindely (2013) dan Yahya et al. (2018), namun perbahasannya ke arah psikologi atau tasawuf. Kajian Shirvani Qadikolai & Sokhanvari (2014)

diterbitkan dalam bidang Sains Persekitaran dan Janami (2012) dalam bidang Biokimia, Genetik dan Biologi Molekul, namun membincangkan peranan intelek dalam perbahasan agama; Arbak, Yatiban & Atiyah (2020) menghubungkan pelbagai disiplin ilmu seperti akidah dan tasawuf dengan menghubungkannya dengan pembangunan insan. Kajian El-Solh (1993) membincangkan isu demokrasi dan Giladi (1998) pendidikan, namun diterbitkan dalam bidang Sains Planet dan Bumi. Manakala, kajian Khan & Nashibi (2018) yang diterbitkan dalam bidang Perubatan membincangkan isu perbuatan dan juga metafizik. Meskipun kajian Farhana et al. (2021) membincangkan isu psikologi spiritual, namun ia telah diterbitkan dalam dalam bidang Fizik dan Astronomi. Berdasarkan kajian literatur ini menunjukkan kajian berkaitan al-Ghazali meskipun diterbitkan dalam pelbagai bidang, namun kandungannya tidak lari daripada bidang kepakaran al-Ghazali.

JADUAL 1. 10 Penerbitan Petikan Tertinggi

No	Pengarang	Tajuk	Tahun	Nama Penerbit	Jumlah Petikan	Jenis Dokumen
1	Griffel F.	Al-Ghazali's Philosophical Theology	2009	Al-Ghazali's Philosophical Theology	148	Buku
2	Shihadeh A.	From Al-Ghazālī to Al-Rāzī: 6th/12th century developments in Muslim philosophical theology	2005	Arabic Sciences and Philosophy	52	Ulasan
3	Griffel F.	Toleration and exclusion: Al-Shāfi'ī and al-Ghazālī on the treatment of apostates	2001	Bulletin of the School of Oriental and African Studies	38	Artikel
4	Marmura M.E.	Ghazali and Ash'arism revisited	2002	Arabic Sciences and Philosophy	26	Ulasan

bersambung ...

... sambungan

5	Binder L.	Al-Ghazali's Theory of Islamic Government	1955	The Muslim World	24	Artikel	
6	Dallal A.	Ghazālī and the perils of interpretation	2002	Journal of the American Oriental Society	20	Ulasan	
7	Watt W.M.	The authenticity of the works attributed to al-ghazālī	1952	Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland	20	Artikel	
8	Sidani Y., Al Ariss A.	New Conceptual Foundations for Islamic Business Ethics: The Contributions of Abu-Hamid Al-Ghazali	2015	Journal of Business Ethics	18	Artikel	
9	Fletcher M.	Ibn Tumart's teachers: The relationship with Al-Ghazali [Ibn Tūmart's teachers: the relationship with Al-Ghazālī]	1997	Al-Qantara	15	Artikel	
10	Watt W.M.	A Forgery in al-Ghazālī's Mishkāt?	1949	Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland	15	Artikel	

Berdasarkan 228 penerbitan yang diperolehi, penulis menyenaraikan 10 penerbitan yang mendapat petikan yang tertinggi. Berdasarkan Jadual 1, Frank Griffel bukan sahaja mendapat jumlah petikan yang paling tinggi iaitu 148, bahkan terbitan keduanya juga mendapat petikan yang tinggi iaitu sebanyak 38. Begitu juga William Montgomery Watt yang dua karyanya yang diterbitkan mendapat antara petikan yang tinggi iaitu 20 dan 15. 10 penerbitan yang mendapat petikan tertinggi terdiri ini terdiri daripada buku, ulasan dan artikel. Buku tulisan Griffel mendapat jumlah petikan yang paling tinggi dalam kalangan penyelidik.

PENERBITAN MENGENAI AL-GHAZALI: SATU KAJIAN LITERATUR SISTEMATIK

Pada fasa akhir, penulis melakukan analisis berpandukan *Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses* (PRISMA). PRISMA sering digunakan dalam bidang pengurusan persekitaran. Ia menawarkan tiga kelebihan yang unik iaitu 1) menentukan persoalan kajian yang jelas yang membolehkan penyelidikan yang sistematis, 2) mengenal pasti kriteria inklusi dan pengecualian dan 3) meneliti pangkalan data literatur ilmiah yang besar dalam waktu yang ditentukan. Kajian

literatur sistematik ini menggunakan pangkalan data Scopus dengan menumpukan hanya 9 penerbitan yang berkaitan al-Ghazali. Hasil kata kunci ialah “TITLE (ghazali OR ghazzali OR al-ghazali OR al-ghazzali) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , “ar”)) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , “English”)) AND (LIMIT-TO (OA , “all”))”.

Terdapat empat langkah yang dilakukan bersama dengan justifikasi yang sepatutnya ketika proses kajian literatur dijalankan. Pertama ialah pencarian kajian literatur berdasarkan kata kunci sebagaimana di atas, kemudian sebanyak 228 dokumen penerbitan telah ditemui. Seterusnya beberapa kriteria kelayakan dan pengecualian ditentukan. Hanya artikel yang dipilih dan penerbitan lain seperti *review*, buku, bab buku, kertas persidangan, *editorial* dan *notes* tidak diambil untuk dianalisis. Sebanyak 159 artikel yang ditemui. Bagi mengelakkan kekeliruan dan kesukaran dalam menterjemahkan serta memahami artikel yang dijumpai, penulis hanya menumpukan artikel yang diterbitkan dalam bahasa Inggeris sahaja. Pada peringkat ini, sebanyak 138 artikel yang diperoleh. Langkah keempat adalah selepas saringan dilakukan dengan mengambil kira faktor kebolehcapaian untuk penelitian, sebanyak 9 artikel yang digunakan untuk dianalisis.

JADUAL 2. Dapatkan Kajian Literatur Sistematis

No.	Penulis	Tajuk	Dapatkan
1	Sahri S.	Political thought of Al-Ghazali on Imamah: Debate between theocracy and democracy.	Sumber kekuasaan bukanlah bersifat teokrasi, tetapi dengan sokongan masyarakat yang lebih luas diwakili oleh orang-orang yang berpengaruh. Kenaikan dan kejatuhan bergantung sepenuhnya kepada kehadiran atau ketiadaan sokongan orang ramai. Percanggahan berkaitan pemerintahan secara teokrasi atau demokrasi dapat dilihat dari sudut penekanan terhadap pelaksanaan ajaran agama, undang-undang (syariah) dan moral. Walau bagaimanapun, demokrasi menurut Al-Ghazali bukanlah demokrasi yang bersifat mutlak, tetapi integrasi antara teokrasi dan demokrasi di mana rakyat secara aktif terlibat dalam urusan pemerintahan, dan dalam masa yang sama mereka perlu menjaga kedaulatan agama.
2	Taufiqurrahman T., Hambali R.Y.A.	Ibn Rushd's response to Ibn Sina and al-Ghazali's philosophical thoughts on cosmology.	Pemikiran kosmologi Ibnu Sina mewakili sebahagian pemikir rasionalis Muslim yang mana mempercayai bahawa alam semesta diciptakan dari benda yang ada. Manakala, al-Ghazali mewakili sebahagian aliran tradisionalis yang mana mempercayai bahawa alam semesta diciptakan daripada sesuatu yang tiada. Walau bagaimanapun, percanggahan pemikiran kosmologi antara Ibn Sina dan al-Ghazali, yang kemudian diharmonikan oleh Ibn Rushd dengan menyediakan pengajaran penting bahawa kajian berkaitan kosmologi seharusnya terus dikembangkan, tidak hanya tertumpu dalam konteks kosmologi sahaja, tetapi juga dalam memperkuuhkan kepercayaan agama (teologi).
3	Hanna-E-kalbi, Basharat T.	A comparative study of the personality traits of Ghazali and Freud.	Al-Ghazali memperkenalkan konsep keperibadian melalui perbahasan <i>al-nafs</i> , manakala Freud mengetegahkan teori psikoanalisis. <i>Al-'ammara</i> iaitu pemacu naluri yang mempunyai persamaan pada haiwan dan manusia disamakan dengan konsep id. <i>Al-nafs al-lawwama</i> adalah gabungan antara ego dan super ego. Ego ini mewujudkan keharmonian antara keinginan, masyarakat dan hati nurani. Oleh itu, ego dan <i>al-nafs al-lawwama</i> memandu tingkah laku atau moral peribadi seseorang.
4	Weinrich I.	Sensing sound: Aesthetic and religious experience according to al-Ghazali.	Nilai estetik dan kekuatan transformasi bunyi yang indah menimbulkan kegembiraan, kerinduan, kekuatan fizikal atau pergerakan anggota badan. Semua keindahan dikaitkan dengan ciptaan Tuhan, namun tidak bermaksud semua aktiviti mendengar merupakan tujuan keagamaan. Walau bagaimanapun, estetika dan bunyi memberikan kesan seperti menghilangkan penderitaan dan kesedihan apabila muzik dihubungkan antara pendengar dengan ilahi.
5	Senin N., Misra M.K.A., Akib M.M.M., Hambali K.M.K., Ramli W.A.W.	The divine existence: Ontological discourse of al-Ghazali (d. 1111) and Maimonides (d. 1204).	al-Ghazali dan Maimonides memainkan peranan penting dalam menegaskan adanya Tuhan dalam agama masing-masing. Namun, perbezaannya ialah Maimonides menegaskan bahawa Tuhan adalah agen dan penyebab setiap kejadian. Sementara, al-Ghazālī hanya menegaskan bahawa Tuhan adalah agen melalui kehendak-Nya dan konsep penghususan.
6	Arikewuyo A.N.	A comparative study of al-Ghazali's and Ibn Taymiyyah's views on sufism.	Al-Ghazali dan Ibn Taymiyyah telah melakukan reformasi terhadap beberapa doktrin sufi yang popular dan konvensional pada zaman mereka. Di samping itu, al-Ghazali dan Ibn Taymiyyah sepakat bahawa terdapat beberapa perubahan dan penyelewengan yang memasuki sufisme. Fenomena utama dalam pandangan kedua-dua sarjana ini mengenai sufisme adalah al-Ghazali sangat dipengaruhi oleh beberapa tahnih sufi, manakala Ibn Taymiyyah sangat menekankan sufisme berdasarkan literal dari al-Quran dan Sunnah.

bersambung ...

... sambungan

<p>7 Parrott J.</p>	<p>Al-Ghazali and the Golden Rule: Ethics of Reciprocity in the Works of a Muslim Sage.</p>	<p><i>The Golden Rule</i> menurut al-Ghazali menyediakan asas teologi bagi kefahaman bersama mengenai asas, hak asasi manusia moden dan kerjasama antara agama terhadap cabaran global seperti perubahan iklim dan pembangunan ekonomi yang adil. Penghayatan terhadap <i>The Golden Rule</i> juga dapat membantu orang bukan Islam berempati dengan sesama warganegara Islam dan berpotensi mengurangkan permusuhan akar umbi terhadap Islam yang berpunca daripada salah maklumat di internet dan retorik politik.</p>
<p>8 Ali M.A.M., Usman A.H., Kadir M.N.A., Nazri A., Faizulamri M.</p>	<p>Hermeneutics in the Eye of al-Ghazali</p>	<p>Al Ghazali telah menggabungkan keharmonian makna eksoterik dan esoterik serta penafsiran rasional (<i>bi al ra'y</i>) dan <i>bil al-riwayah</i> (<i>bi al-ma'tsur</i>) di samping berusaha memahami al-Quran dari pelbagai dimensi mengikut ciri-ciri perenggan dan huruf. al Ghazali telah menggunakan pendekatan sintesis dengan mengumpulkan pelbagai metode penafsiran al-Quran yang muncul pada zamannya. Namun, disebabkan pengetahuan dan pengalaman al-Ghazali dalam bidang tasawuf, corak sufi (esoterik) sangat menonjol dan menjadi pilihan pertama dalam metodologinya.</p>
<p>9 Sulaiman A., Jamsari E.A., Noh N.C.</p>	<p>Islamic environment in child development according to the views of imam Al-Ghazali</p>	<p>Perkembangan minda kanak-kanak sangat bergantung kepada pengaruh persekitaran. Usaha yang bersungguh-sungguh dan intensif bagi memperkuatkan modal insan permula bermula daripada sistem pendidikan yang terancang dan sistematik. Pendidikan secara holistik dengan penekanan praktik agama dan moral kepada anak-anak adalah tugas dan tanggungjawab penting untuk dilaksanakan. Lebih-lebih lagi, tugas dan tanggungjawab itu adalah kesinambungan daripada amalan Rasulullah SAW.</p>

Berdasarkan Jadual 2, didapati bahawa secara umumnya kajian atau penerbitan berkaitan al-Ghazali merangkumi pelbagai bidang. Ini sudah pasti membuktikan bahawa al-Ghazali merupakan seorang tokoh yang banyak memberikan sumbangan dalam ilmu Islam. Jika diteliti jadual di atas, pemikiran al-Ghazali diambil dalam bidang politik, astronomi, psikologi, estetika, falsafah, tasawuf, tafsir dan pendidikan. Ini mengesahkan dapatan bagi Carta 4. Tiga bidang besar dan utama yang menjadi tumpuan serta rujukan para penyelidik iaitu falsafah, akidah dan tasawuf. Ketokohan dan sumbangan al-Ghazali dapat dibincangkan secara lebih lanjut dapat dilihat di bawah.

KETOKOHAN DAN SUMBANGAN AL-GHAZALI

Nama sebenar al-Ghazali adalah Abu Hamid Muhammad bin Muhammad bin Muhammad al-Tusi, digelar dengan Zayn al-Din (perhiasan agama), namun beliau lebih terkenal dengan gelaran al-Ghazali bersempena dengan pekerjaan bapanya yang bekerja sebagai pemintal benang (*al-ghazzal*), terdapat pandangan lain yang menyatakan ia bersempena dengan nama kampung kelahirannya iaitu Ghazalah. Al-Ghazali dilahirkan di Tus, Khurasan, Iran, dekat Masyhad sekarang, pada tahun 450H. Beliau meninggal dunia di Tus pada 14 Jamadil Akhir 505 H bersamaan 19 Desember 1111 (al-Syami 1993; Bahjat 2009).

Al-Ghazali mendapat pendidikan awal di Tus daripada Imam Ahmad al-Razikani, dan kemudiannya bermusafir ke Jurjan menuntut ilmu dengan Imam Abu Nasr al-Isma'ili, seterusnya ke Naisabur lokasi beliau berguru dengan Imam al-Haramain al-Juwaini. Bermula di sinilah terserlah kehebatan dan ketajaman pemikiran al-Ghazali yang berupaya menguasai beberapa ilmu asas seperti mantik, falsafah, fiqh mazhab al-Shafie, usul al-Fiqh dan sebagainya serta berupaya menyanggah kebatilan ahli falsafah. Kecerdikan beliau mendapat pujian daripada gurunya Imam al-Haramain yang menyifatkannya sebagai “lautan yang tidak bertepi” (al-Syami 1993).

Setelah melihat kehebatan al-Ghazali dalam bidang keilmuan dan penghujahan telah mendorong pemerintah Bani Saljuk pada ketika itu, Nizam al-Muluk untuk melantik beliau sebagai Rektor di Pusat Pengajian Tinggi al-Nizamiyyah di Baghdad. Namun, beliau tidak berada lama di pusat pengajian tersebut. Sepanjang keberadaan al-Ghazali di pusat pengajian tersebut selama empat tahun telah berjaya menarik perhatian ramai pelajar yang ingin menuntut ilmu, termasuk yang datang daripada jauh (Qutb 2001). Setelah merasai dirinya telah hanyut dibuai oleh kehidupan dunia, al-Ghazali mengambil inisiatif untuk keluar daripadanya. Lantaran itu, beliau mengambil keputusan meletakkan jawatan di Pusat Pengajian Tinggi Nizamiyyah dan keluar mencari kebenaran yang hakiki (Sham al-Din 1988).

SUMBANGAN AL-GHAZALI

Sepanjang penglibatan al-Ghazali dalam bidang keilmuan Islam, tidak dinafikan beliau telah berjaya memberikan sumbangan yang sangat besar kepada dunia Islam. Bahkan, menurut Siti Rugayah (1992), kemasyhuran al-Ghazali telah mengatasi ketokohan gurunya sendiri iaitu al-Juwaini. Sumbangan beliau yang paling bernilai ialah berjaya meninggalkan banyak khazanah ilmu berbentuk karya yang menjadi tatapan generasi selepasnya. Menurut al-Zabidi ketika menghuraikan kitab *Ihya` `Ulumuddin* menerangkan bahawa al-Ghazali telah mengarang lebih daripada 70 kitab. Manakala menurut al-Zirikli hanya 23 daripada karya al-Ghazali berjaya dicetak (al-Syami 1993). Antara karya beliau yang masyhur ialah *Iqtisad fī al-`Itiqad*, *al-Munqid Min al-Ḍalāl*, *Bidāyah al-Hidāyah*, *Minhāj al-`Ābidīn*, *Maqṣad al-Athnā*, *Mishkāt al-Anwār*, *Tahāfut al-Falāsifah*, *Ihyā` `Ulūm al-Dīn*, *Jawāhir al-Qur`ān* dan sebagainya. Justeru, dengan keberadaan karya al-Ghazali dalam lapangan ilmu masakini berupaya membantu dalam menyelami hakikat pemikiran beliau.

SUMBANGAN AL-GHAZALI DALAM BIDANG FALSAFAH

Dalam bidang falsafah, al-Ghazali merupakan seorang tokoh hebat yang memahami setiap aspek falsafah sebelum berkecimpung dalam bidang tasawuf. Beliau telah memainkan peranan penting dalam menyelamat akidah umat Islam daripada terpengaruh dengan pemikiran falsafah Yunani yang banyak menggunakan logik akal, dan menyimpang daripada ajaran Islam sebenar. Pada waktu yang sama beliau berusaha mempertahankan kemurnian agama Islam, dan mempertahankan umat Islam daripada terperangkap dengan mengagung-agungkan falsafah Yunani tanpa menyedari bahawa ianya bertentangan dengan akidah Islam. Bagi tujuan tersebut, al-Ghazali telah mengemukakan beberapa idea baru, antaranya menerusi kitab *al-Munqid Min al-Ḍalāl* beliau telah mengklafisikasikan ahli falsafah kepada tiga golongan iaitu *Dahrīyyūn* (atheis), *Taba`īyyūn* (natural) dan *Ilāhiyyūn* (teologi). *Dahrīyyūn* (atheis) ialah golongan yang mengingkari kewujudan pencipta yang mentadbir alam. Kedua, *Taba`īyyūn* (natural) adalah golongan ilmuwan yang melakukan penyelidikan berkaitan manusia, tumbuhan dan haiwan. Manakala ketiga, *Ilāhiyyūn* (teologi) ialah ahli falsafah yang membincangkan tentang persoalan

ketuhanan berpaksikan akal seperti Aristotle Plato dan Socrates (al-Ghazzali 1967).

Selain itu, al-Ghazali turut menjadi pencetus kepada pembentukan semula ilmu falsafah, iaitu membahagikannya kepada enam bahagian seperti matematik, mantik, fizik, ketuhanan, siasah dan akhlak. Pertama, matematik ialah suatu ilmu yang berkait dengan ilmu hisab dan kejuruteraan, dan tidak berkait dengan persoalan agama. Kedua, mantik ialah suatu ilmu yang berkait dengan logik akal, dan peranan akal dalam menyusun hujah-hujah. Ketiga, fizik adalah suatu ilmu berkaitan kajian alam seperti langit, bumi, bintang-bintang, udara, air dan keseluruhannya. Keempat, ketuhanan adalah suatu ilmu yang meneliti tentang aspek tuhan yang sebenar, namun pengkajian falsafah yang didasari logik dan mantik adalah menyimpang daripada falsafah ketuhanan yang sebenar. Kelima, siasah ialah suatu ilmu yang berkait dengan unsur-unsur keduniaan yang berupaya membantu manusia menjalani kehidupan sehari-hari lebih baik. Keenam dan terakhir ialah falsafah yang merupakan ilmu yang berkait dengan akhlak, iaitu berkait dengan cara seseorang menjalani kehidupan serta sikap peribadi mulia (al-Ghazzali 1967).

Kehadiran al-Ghazali dalam pentas falsafah tidak terlepas daripada menerima kritikan kerana dianggap sebagai penyebab kepada kemunduran falsafah (Muliati 2016). Ini kerana ekoran kritikan keras beliau dalam kitab *Tahāfut al-Falāsifah* dalam mengkufurkan ahli falsafah dalam tiga perkara, pertama berkaitan *al-ba`th* kebangkitan di akhirat. Ahli falsafah berpendapat jasad tidak akan dihimpun semula bersama roh selepas kematian. Kenikmatan syurga dan keazaban neraka adalah bersifat rohani dan bukan jasmani. Sedangkan menurut ajaran Islam, jasad akan dicantumkan semula dengan roh di akhirat kelak, syurga dan neraka dialami oleh rohani dan jasmani. Kedua, Tuhan hanya mengetahui perkara yang berbentuk *kulliyat* (umum) sahaja, dan tidak mengetahui perkara yang *juz'iyat* (kecil-kecil). Situasi yang berbeza dengan pegangan umat Islam iaitu Tuhan Maha Mengetahui segala perkara dan tiada sesuatu pun yang berselindung daripada pengetahuanNya. Ketiga, kepercayaan bahawa alam adalah *qadim* (sedia ada). Bermaksud alam ini telah sedia ada sebagaimana Tuhan yang telah sedia ada sejak azali. Unsur-unsur awal yang menjadikan alam ini sudah sedia ada bersama-sama Tuhan. Tuhan bukanlah Pencipta segala sesuatu kerana ada benda yang tidak diciptakan oleh Tuhan tetapi benda itu sudah sedia wujud (Muliati

2016). Kritikan al-Ghazali tersebut telah dijawab kembali oleh Ibn Rusyd dalam karyanya *Tahāfut al-Tahāfut*, yang menyifatkan al-Ghazali tidak memahami hakikat sebenar pemikiran ahli falsafah, namun hakikatnya al-Ghazali adalah seorang pemikir hebat yang mengkaji setiap aspek falsafah dengan terperinci berdasarkan dalil dan hujah yang mantap sebelum melakukan sebarang kritikan dan komentar. Justeru, tidak adil menghukum al-Ghazali silap dalam penghujahannya, sedangkan beliau hanya mengkufurkan falsafah dalam tiga masalah sahaja daripada keseluruhan 20 masalah, manakala selebihnya disifatkan sebagai bid'ah (Tedy 2016).

SUMBANGAN AL-GHAZALI DALAM BIDANG KALAM

Al-Ghazali telah memberikan sumbangan besar dalam perkembangan ilmu kalam. Antara sumbangan beliau adalah dengan menghasilkan beberapa karya dalam ilmu kalam seperti *al-Munqid min al-Dalāl*, *al-Iqtisād fī al-Itiqād*, *Iljām al-‘Awām fī ‘Ilm al-Kalām* dan *Fayṣal al-Tafriqah Bayn al-Islām wa al-Zanadiqah*. Dalam karya tersebut, beliau banyak menggunakan hujah akal atau logik bagi mematahkan hujah pihak lawan dalam membahaskan isu yang berkaitan ilmu kalam. Memandangkan al-Ghazali merupakan pendokong aliran Asya’irah, maka tidak hairan corak penghujahan beliau turut terpengaruh dengan aliran tersebut yang tidak mengabaikan dalil akal disamping dalil naqal (al-Quran dan al-Sunnah). Situasi ini jelas terbukti dalam kitab *al-Iqtisād fī al-Itiqād*, dimana al-Ghazali banyak menggunakan hujah logik dalam menjawab persoalan Mu’tazilah. Meskipun al-Ghazali berkeyakinan tentang kepentingan ilmu kalam dalam mempertahankan akidah Ahl al-Sunnah wa al-Jamaah, namun beliau tidak menggalakkkan masyarakat awam untuk mendalaminya, kerana dibimbangi akan membawa kepada keceluaran dan penyelewengan. Dalam kitab *Iḥyā’Ulūm al-Dīn*, al-Ghazali tidak meletakkan ilmu Kalam sebagai suatu ilmu yang mendatangkan manfaat kepada masyarakat. Bahkan beliau menganggap seseorang itu melakukan perkara bid’ah sekiranya melampau dalam membincangkan isu yang berkaitan akidah. Tegahan al-Ghazali ini ada rasionalnya, memandangkan beliau bimbang masyarakat awam yang tidak mempunyai ilmu dan pegangan akidah yang kuat akan terpengaruh dengan kebatilan sekiranya mereka tewas dalam sebarang penghujahan (al-Ghazzali 2005). Oleh itu, larangan tersebut lebih tertumpu kepada masyarakat

awam dan tidak kepada golongan ilmuwan yang mempunyai kepakaran dalam bidang perdebatan.

SUMBANGAN AL-GHAZALI DALAM BIDANG TASAWUF

Al-Ghazali adalah satu susuk tubuh yang tidak asing lagi dalam bidang tasawuf. Ini kerana apabila berbicara tentang ilmu tasawuf pasti karya beliau akan dipetik sebagai rujukan penting. Di samping terkenal sebagai seorang tokoh falsafah, al-Ghazali turut terkenal sebagai seorang tokoh sufi. Ini kerana setelah mengharungi tempoh *syak* (keraguan) terhadap kebenaran yang diperolehi, beliau telah melakukan pengkajian lebih serius dalam rangka mencari mencari kebenaran hakiki. Justeru, selepas beberapa lama melakukan pengkajian dan penyelidikan secara adil dan saksama, akhirnya beliau menemui jalan penyelesaian. Berdasarkan empat aliran yang terdapat di zamannya iaitu Mutakallimin, Batiniyyah, falsafah dan sufi, beliau akhirnya memilih aliran sufi yang dilihat berupaya memandu ke arah kebenaran hakiki (Salman 1964) Dalam kitab *Munqid min al-Dalāl*, al-Ghazali menjelaskan bagaimana beliau terpaut dengan aliran sufi ialah kerana aliran tersebut bercirikan gabungan antara ilmu dan amal. Maka daripada ilmu terhasil kejayaan menekang hawa nafsu serta menghindari sifat mazmumah yang kemudian hati dihiasi dengan zikrullah (al-Ghazzali 1967). Sepanjang keterlibatan dalam bidang kesufian, al-Ghazali berusaha membersihkan tasawuf daripada perkara khurafat dan amalan yang terpesong daripada ajaran Islam sebenar. Justeru, dalam kitab *Faḍā’ih al-Bāṭiniyyah*, beliau menempelak golongan batiniyah yang menafsirkan sesuatu berdasarkan makna yang tersirat, sedangkan ianya bertentangan dengan pengertian yang sebenar (Qutb 2001).

SUMBANGAN AL-GHAZALI DALAM BIDANG YANG LAIN

Sebagaimana sembilan literatur yang dipaparkan di atas, ramai penyelidik menjalankan penelitian berhubung al-Ghazali. Dalam dunia moden hari ini, bidang kaunseling telah mendapat tempat di kalangan masyarakat dalam hal ehwal bimbingan dan runding cara. Menurut Salasiah Hanin (2020), pada tahun 1997 terdapat kajian yang melakukan perbandingan terhadap pandangan Carl Rogers dan al-Ghazali terhadap kaunseling. Begitu juga pada tahun 2022, terdapat kajian yang mendiskusikan pandangan al-Ghazali terhadap kaunseling dan

al-hisbah. Walau bagaimanapun, Salasiah Hanin berjaya mengetengahkan pemikiran al-Ghazali dari sudut bimbingan spiritual serta keberkesanannya dalam proses kaunseling. Selain kaunseling, al-Ghazali turut memberi sumbangan dalam bidang pendidikan. Karya beliau *Ihya' Ulum al-Din* menjelaskan bahawa pendidikan anak bermula sejak kanak-kanak lagi. Ini kerana anak merupakan anugerah daripada Tuhan yang diamanahkan kepada ibu bapa untuk membesarakan serta membentuk diri mereka supaya menjadi insan yang berharga (Adibah, Ezad Azrai & Norsafuan 2014). Dalam skop etika pula, al-Ghazali telah menulis dua buah karya iaitu *Mizan al-A'mal* dan *Ihya' Ulum al-Din* yang dapat diperlakukan dalam etika perniagaan. Menurut Yusuf dan Akram (2015), idea yang dibawa oleh al-Ghazali melahirkan masyarakat yang adil dan berkelakuan moral yang betul.

KESIMPULAN

Tidak dinafikan al-Ghazali seorang tokoh yang hebat dalam dunia Islam. Ketokohan beliau di Timur dan Barat sukar ditandingi oleh pemikir Islam yang lain menyebabkan artikel ini diketengahkan. Penguasaan beliau dalam pelbagai disiplin ilmu dapat dibuktikan dengan lahirnya karya pada setiap bidang. Bukan itu sahaja, ketokohan dari sudut pemikiran dan karya al-Ghazali telah menjadi tempat rujukan para penyelidik di seluruh dunia. Sumbangan besar ini menjadikan al-Ghazali seorang tokoh tradisional yang masih lagi relevan meskipun kini sudah berada di abad ke-21. Walau bagaimanapun, berdasarkan tinjauan terhadap pangkalan data Scopus, kajian berkaitan al-Ghazali yang dilakukan oleh pengkaji dari Malaysia masih dalam keadaan sedikit iaitu sebanyak 21 penerbitan, yang mana 18 sahaja penerbitan berbentuk artikel. Sedangkan penerbitan yang dihasilkan oleh Amerika Syarikat berada pada jumlah yang tinggi. Ini menjadi suatu keperluan kepada para penyelidik di Malaysia khususnya untuk menggiatkan kajian dan penulisan berkaitan al-Ghazali.

RUJUKAN

- Al-Ghazzali. 1967. *Munqid min al-Dalâl*. Dr. Jamil Saliba & Dr. Kamil 'Iyad. (tahqiq). Beirut: Dar al-Andalus li al-Tiba'ah wa al-Nasyr.
- Al-Ghazzali. 2005. *Ihya' 'Ulûm al-Dîn*. Beirut: Dar Ibn Hazm.
- Arbak, S., Yatiban, A. & Atiyah, U. 2020. Incorporating Al-Ghazali's theory in understanding Allah's name Al-Hakim towards character development among youth. *Journal of Critical Reviews* 7(5): 129-135.
- Bahjat, M.M. 2009. *Diwân al-Imâm Abû Hâmid al-Ghazzâlî*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Baker, H.K., Kumar, S. & Pandey, N. 2021. Thirty years of the Global Finance Journal: A bibliometric analysis. *Global Finance Journal* 47: 100492.
- El-Solh, R. 1993. Islamist attitudes towards democracy: A review of the ideas of al-ghazali, al-turabi and amara. *British Journal of Middle Eastern Studies* 20(1): 57-63.
- Farhana, I., Nabilah, S., Anuar, S., Ahmad, S. & Marpuah, S. 2021. Islamic psychospiritual interventions against teenage delinquency problems according to Imam Al-Ghazali. *AIP Conference Proceedings* 2347,020303.
- Giladi, A. 1988. Islamic educational theories in the middle ages: Some methodological notes with special reference to Al-Ghazali. *British Society for Middle Eastern Studies. Bulletin* 14(1): 3-10.
- Glänzel, W. 2003. Bibliometrics as a research field: A course on theory and application of bibliometric indicators. Course Handouts.
- Haji Tibek, S. R. 1992. Al-Manhaj al-mantiqi 'ind Imam al-Haramayn wa atharuh fi al-Imam al-Ghazali. *Islamiyat* 13: 79-96.
- Hamjah, S. H. 2010. Bimbingan spiritual menurut al-Ghazali dan hubungannya dengan keberkesanannya kaunseling: Satu kajian di Pusat Kaunseling Majlis Agama Islam Negeri Sembilan (PK MAINS). *Islamiyat* 32: 41-61.
- Huang, M. H. 2011. A comparison of three major academic rankings for world universities: From a research evaluation perspective. *Journal of Library and Information Studies*, 9(1): 1-25.
- Janami, K. 2012. The comparison of "intellectuality" in Ibn Khaldun and Imam Muhammad Ghazali's viewpoints. *Life Science Journal* 9(3): 2004-2009.
- Janssens, J. 2011. Al-Ghazâlî between philosophy (Falsafa) and Sufism (Tašawwuf): His complex attitude in the marvels of the heart ('Ajâ'ib al-Qalb) of the *Ihya' 'Ulûm al-Dîn*. *Muslim World* 101(4): 614-632.
- Khan, Z.H. & Nashibi, M. 2018. Avicenna, Al-Ghazali, Zakariya Al-Razi and Omar Khayyam: The predecessors of modern medicine and metaphysics. *Acta Medica Iranica* 56(11): 691.
- Kokol, P., Blažun Vošner, H. & Završnik, J. 2021. Application of bibliometrics in medicine: a historical bibliometrics analysis. *Health Information and Libraries Journal* 38(2), pp. 125-138.
- Madhu, S. & Kannappanavar B. U. 2020. Bio-bibliometric Study of Prof. P Balaram contributions in the field of Bio-organic Chemistry and Molecular Biophysics. *Library Philosophy and Practice* 2020: 4349.
- Muliati. 2016. Al-Ghazali dan kritikannya terhadap failasuf. *Jurnal Imu Akidah*.
- Qutb, M.'A. 2001. *Fadâ'ih al-Bâtiyyah li al-Imâm al-Ghazzâlî*. Beirut: al-Maktabah al-'Asriyyah.

- Rohim, M. & Al-Kindely, S.K.H. Model ekonomi sufi imam Al-Ghazali. *Jurnal Teknologi (Sciences and Engineering)* 64(1): 111-120.
- Rusydiana, A.S., Sukmana, R. & Laila, N. 2021. Waqf on Education: A Bibliometric Review based on Scopus. *Library Philosophy and Practice* 2021.
- Salman, F.H. 1964. *Mazâhib fî al Tarbiyah, al-Mazâhib al-Tarbâwi `ind al-Ghazzâli*. Kaherah: Maktabah al-Nahdah.
- Scopus. 2021. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content>. Diakses pada 12 Ogos 2021.
- Shams al-Din, A. 1988. *Majmû`ah Rasâ'il al-Ghazzâli*. Beirut: Dar al-Kutub al-`Ilmiyyah.
- Shirvani Qadikolai, E. & Sokhanvari, D. 2014. The role of intellect in religious knowledge from the perspective of Ghazali and Soren Kierkegaard. *Advances in Environmental Biology* 8(24): 364-370.
- Sidani, Y., Al Ariss, A. 2015. New conceptual foundations for Islamic business ethics: The contributions of Abu-Hamid al-Ghazali. *Journal of Business Ethics* 129(4): 847-857.
- Siddique, N., Rehman, S.U., Khan, M.A. & Altaf, A. 2021. Library and information science research in Pakistan: A bibliometric analysis, 1957–2018. *Journal of Librarianship and Information Science* 53(1): 89-102.
- Sulaiman, A., Jamsari, E.A & Che Noh, N. 2014. Islamic environment in child development according to the views of imam al-Ghazali. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5(29): 33-39.
- al-Syami, S.A. 1993. *Al-Imâm al-Ghazzâli Hujjah al-Islâm wa Mujaddid Mi'at*. Damsyiq: Dar al-Qalam.
- Tedy, A. 2016. Kritik Ibnu Rusyd terhadap tiga keracuan berfikir al-Ghazali. *Jurnal Pemikiran Keislaman dan Tafsir*.
- Yahya, N., Omar, S.H.S., Yusoff, S.H.M., Safri, M.A., Razali, M., Ismail, M.S., Zin, A.D.M. & Zin, W.E.I.E. 2018. Al-Ghazali's and maslow's approaches in resolving the conflict of human's life necessities. *International Journal of Civil Engineering and Technology* 9(13): 391-397.
- Zakaria R., Ahmi A., Ahmad A.H., Othman Z., Azman K.F., Ab Aziz C.B., Ismail C.A.N. & Shafin N. 2021. Visualising and mapping a decade of literature on honey research: a bibliometric analysis from 2011 to 2020. *Journal of Apicultural Research* 60(3): 359-368.

PENGARANG

Dr. Mohd Syukri bin Zainal Abidin (Pengarang Koresponden)
 Jabatan Akidah dan Pemikiran Islam
 Akademi Pengajian Islam
 Universiti Malaya
 50603 Kuala Lumpur
 syukri1990@um.edu.my

Dr. Faizuri bin Abd. Latif
 Jabatan Akidah dan Pemikiran Islam
 Akademi Pengajian Islam
 Universiti Malaya
 50603 Kuala Lumpur
 fa72@um.edu.my